

Janos Eckman asarlariga qisqacha tavsif.

Abdisheribova Lutfiya Madaminovna – Xorazm Ma'mun akademiyasi tayanch doktoranti

Annotatsiya : Ushbu maqolada turkolog Janos Eckman ijodiga qisqacha to'xtalib, uning hayoti mobaynida amalga oshirgan tadqiqotlari haqida umumiy ma'lumotlar berib o'tildi.

Kalit so'zlar: turkologiya , ta'lim, tilshunoslik , chig'atoy tili , turk tili, til va tarix grammatika.

A brief description of the works of Janos Ekman.

Abdisheribova Lutfiya Madaminovna – PhD student at the Khorezm Mamun Academy

Annotation: This article briefly touches upon the work of the Turkologist Janos Ekman and provides general information about the research he carried out during his life.

Keywords: Turkology, education, linguistics, Chigatay language, Turkish language, language and history, grammar.

Краткое описание произведений Яноша Экмана.

Абдишарибова Лутфия Мадаминовна – докторант Хорезмской академии Маъмуна.

Аннотация: В данной статье кратко затронута деятельность тюрколога Яноша Экмана и даны общие сведения об исследованиях, которые он проводил при жизни.

Ключевые слова: Тюркология, образование, лингвистика, чигатайский язык, турецкий язык, язык и история, грамматика.

Ekmanning ilmiy qiziqishi Markaziy Osiyo adabiy tillari: xoqoniy, xorazm va chag'atoy tillari taraqqiyotining turli bosqichlarini tahlil qilish va tavsiflashga qaratilgan. U o'rta asr matnlarining tanqidiy nashrlarini (Gadoiy devoni, "Nahj al-faradis", Navoiy, Lotfiy va boshqalardan saylanmalar) tayyorlagan, Xorazm va Chag'atoy adabiyotining to'liq tarixini jamlagan. Uning asarlari klassik bilim va boshlang'ich manbalarni sinchkovlik bilan o'rganishga asoslangan filologik aniqlik durdonalaridir.

Ekmanning eronshunoslik stipendiyasining dolzarbligi qisman o'rta turkiy tillarning lug'aviy va madaniy mazmunini ko'rib chiqishda va qisman o'rta turkiy hujjatlarni filologik apparat bilan ta'minlashda ularni nafaqat turkiy, balki mumtoz

fors tilidagi tadqiqotlar uchun asosiy manba bo‘lib xizmat qilishga tayyor bo‘lishi bilan bog‘liq. Ekman fors va arabcha elementlarni o‘rta turkiy leksik-semantik tizimning ajralmas tarkibiy qismi, mahalliy so‘zlar bilan bir xil daraja va qiymatga ega bo‘lgan tarkibiy qismlar deb hisoblagan. Uning fikricha, lug‘atni shunday idrok etishgina turkiy adabiy ifodaga fors tilining shakllantiruvchi ta‘sirining shiddati va teranligini baholash imkonini beradi. Bu turkiy tilshunoslarning aksariyati, hali Otaturkning pokligi afsunida bo‘lgan, arab va forscha so‘z va iboralarni turkiy tilshunoslik va adabiy tadqiqotlardan chiqarib tashlagan davrdagi jasoratli qarash edi. Ekmaning asosiy xizmatlari turkiy tarixiy tilshunoslik va adabiyot tarixi sohalarida bo‘lgan. Ayniqsa, tillarning vaqt o‘tishi bilan rivojlanishi va tarixiy asarlarning turli tarjimalari bilan qiziqdi. U turkiy tillar bo‘yicha darslik yaratishni orzu qilgan edi.

Uning asosiy asarlari:

1. Chig‘atay qo‘llanmasi (Blumington 1966). Qadimgi turk grammatikasi va hozirgi Markaziy Osiyo turkiy tillari bo‘yicha muhim qo‘llanma. Asar chag‘atoy tili, grammatikasi, manbalari, tovush hodisalari, so‘z tarkibi, gap tuzilishi va ko‘rsatkich bo‘limlaridan iborat. Bundan tashqari, Alisher Navoiy, Husayin Boyqoro, Shayboniy Xon, Ubeydi (Ubaydulla Xon), Mir Said, Ali Iskandar Sheroziy va Lutfiydan nasr va nazm namunalari ham qo‘shildi.

2. Gadoiy devoni (Blumington, 1971). Bu uning so‘nggi asari bo‘lib, 15-asrga to‘g‘ri keladi. Bu 19-asr chig‘atoy shoiri Gadoyining Parijdagi devonining yagona va to‘liq bo‘lmagan nusxasi transkripsiya va lug‘at bilan nashr etilgan.

Budan tashqari yozuvchining “Qur‘on tarjimasining o‘rta turkiy jilolari” nomli asari ham mavjud. Mazkur asar Vengriya Fanlar akademiyasi tomonidan vafotidan keyin nashr etilgan (Budapesht 1976).

Adibning “Vengriya adabiyoti tarixi” asari tarixiy manbaalar asosiga qurilgan. (Istanbul 1946).

Ekman fors va arabcha elementlarni o‘rta turkiy leksik-semantik tizimning ajralmas tarkibiy qismi, mahalliy so‘zlar bilan bir xil daraja va qiymatga ega bo‘lgan tarkibiy qismlar deb hisoblagan. Uning fikricha, lug‘atni shunday idrok etishgina turkiy adabiy ifodaga fors tilining shakllantiruvchi ta‘sirining shiddati va teranligini baholash imkonini beradi. Bu turkiy tilshunoslarning aksariyati, hali Otaturkning pokligi afsunida bo‘lgan, arab va forscha so‘z va iboralarni turkiy tilshunoslik va adabiy tadqiqotlardan chiqarib tashlagan davrdagi jasoratli qarash edi. Bulardan tashqari adabning ko‘plab asarlari mavjud. 1948 yilda Vengriya hukumati Anqaradagi Vengriya institutini yopdi va uning xodimlarini vatanga chaqirdi. Ekman va uning direktori qaytib kelmaslikka qaror qilishdi. Ularning itoatsizligi

Vengriya gazetalarida sarlavhalarga aylandi. 1948-1951 yillarda Turk Ansiklopedisi (Turk Entsiklopediyasi) tahririyati muharriri sifatida ishlagan. 1951 yilda Istanbulga ko'chib o'tdi va 1952 yildan 1961 yilgacha Istanbul universitetida turk filologiyasidan dars berdi. Uning darajasi mutaxassis ("mutaxassis") edi va Turkiya hukumati chet elliklarga ilmiy daraja bermagani uchun bu o'zgarishsiz qoldi. Taxminan 1956 yildan beri u Turkcha-inglizcha Redhouse Dictionary hammualliflaridan biri edi. Yuqorida keltirilgan asrida turk va ingliz tili leksikologiyasi ustida ishlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Usmon F. Sertkaya, "János Eckman," Istanbul University Edebiyat Fakultesi Turk Dili ve Edebiyatı Dergisi XX (1973), 196-198-betlar.
2. Idem, "János Eckman," Istanbul University Edebiyat Fakultesi Turk Dili ve Edebiyatı Dergisi XXI (1975), 4-12-betlar (Ekman asarlarining batafsil bibliografiyasi bilan).
3. X.F.Xofman, "János Eckmann," Central Asiatic Journal XVI/2 (1972), 156-60-betlar.
4. Osman Fikri Sertkaya "ECKMANN, Janos"
5. Internet ma'lumotlari.